

OILAVIY MUHIT VA OILAVIY MUNOSABATLARNING

BOLA XULQIGA TA'SIRI

Adashova Farog'at Sanjar qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika i

nstituti 4-bosqich talabasi

Annotasiya: Hozirgi kunda oilada bolani tarbiyalash masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Chunki bu mavzu azaldan ko'pchilik ota-onalarni balki yoshi ulug' kishilarni ham qiziqtirib kelmoqda va shu bilan birgalikda tashvishlantirmoqda. Tarbiya jarayonida u hoh oilada bo'lsin, hoh ta'lim muassasasida bo'lsin bolaning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan xolda ta'lim-tarbiya jarayoni olib bormoqlik maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun ota-ona hamda pedagoglar pedagogika va psixologiya bo'yicha yetarlicha bilimga ega bo'lishlari zarur.

Kalit so'zlar: oila, tarbiya, irsiyat, muhit, inqiroz, stress, agressiv xulq.

Bolaning kelajagi, uning shaxs bo'lib kamol topishi ko'p jihatdan ota-ona oilasi, u to'g'rida farzandda shakllangan tasavvurlarga bog'liq ekanligi psixologlar tomonidan ancha batafsil o'rganilgan. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, bolaning o'z oilasi to'g'risidagi tasavvurlari ko'pincha ota-onaning tasavvurlari va ssl holat bilan qisman mos keladi. Odatda ota-ona o'z farzandi uchun qo'lidan kelgan barcha choralarni ko'rayotganday, buni bola anglashini va undan hamisha minnatdor bo'lishi kerakligini kutadi, lekin bolalar bu xususda turlicha tasavvurga ega bo'ladilar. Mehribon ota-ona og'ushida ayrim bolalar o'zlarini baribir yolg'iz, kemptik, kamsitilgan his etadi. G.T. Xomentauskas

(1989) oilada ota-ona xulqatvori va bolaning bu xatti-harakatlarni idrok qilishi va ota-onaga munosabatining 5 ta asosiy ko`rinishlarini tahlil qilgan.

Ijtimoiylashuv yoki sotsializatsiya tushunchasi sof ijtimoiy-psixologik va sotsiologik kategoriya bo`lib, bu shaxsning uni o`rab turgan tashqi ijtimoiy muhit ta`sirlariga berilishi, uning norma va qoidalarini o`zlashtirishga moyilligi, o`zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir. Bu tushunchaning umumiy ma`nosida insonning tug`ilib, o`zini bevosita o`rab turgan tashqi muhit ta`sirida ulg`ayishi, shu jamiyat, shu atrof-muhit qurshovida tarbiyalanishi yotadi. Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o`chog`i, maskani hisoblanadi. Ijtimoiylashuvning ko`plab maskanlari sifatida Mehribonlik uylari, maxsus internatlar hamda harbiy bilim yurtlari kiradi. Chunki u yerda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalandi, o`sha yerning normalari, qadriyatlari va talablari ta`sirida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo`lib yetiladi. Agar dastlabki yoki ikkilamchi sotsializatsiyadan chekinish, undan mahrum bo`lish yoki xulqning tashqi salbiy ta`sirotlar natijasida deviant shaklga kelishi qayd etilsa, unda ilmiy tilda aytganda, resotsializatsiya deb nomlangan jarayon nazarda tutiladi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta`sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o`ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog` va salomat shaxs bo`lib yetishish imkoniyatiga ega bo`ladi. Ya`ni, oila va uning sog`lom ma`naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o`ziga o`xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo`lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo`ysunishga o`rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Rus sotsiolog olimi A.Antonovning ta`kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta`sirlarini ko`rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo`lsa, uning normativ

ta'siri ham shunchalik samarali bo'ladi. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari, jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va normalar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan bo'ladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha tarbiya muassasasida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki litseyda o'qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas'uliyat bilan vijdonan bajdaradigan bo'lib, bolalar jamiyatida hamisha o'zining o'rniga ega bo'la oladi. Bunday farzandga turli bid'atlar, bemaza chaqiriqlar, da'vatlar ta'sir etmaydi, mustqil fikrli, pok vijdonli inson bo'lib yetishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo'lsa, jamiyat ham mustahkam bo'lishini o'zbek xalqi juda yaxshi biladi, shuning uchun ham ayniqsa, mustaqillik yillarida oila bizning Vatanimizda qadrlanadi, nikoh muqaddas rishta sifatida e'zozlanadi.

Oilaviy munosabatlar bolani nafaqat shaxs sifatida o'zligini anglash, balki o'zini u yoki bu jins vakili sifatida idrok etish va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Bizning kuzatishlarimiz shuni isbotladiki, oilaning to'liq bo'lishi, ya'ni, unda ham ota, ham onaning tinchlik-totuvlikda yashashlari va unda normal insoniy munosabatlar, sog'lom ma'naviy muhitning mavjudligi bolaning har tomonlama yaxshi rivojlanishi, sog'lom, aqlli, kuchli iroda sohibi bo'lib yetishiga imkon beradi. Bolaga ham otaning ham onaning bo'lishining zarurati shu bilan izohlanadiki, masalan, qiz bola onasi va uning oilada o'zini tutishiga qarab, o'zini ayollar jinsiga taalluqli ekanligini anglashdan tashqari, kelajakda qanday ona bo'lishini tasavvur qilsa, otasiga, uning onasiga bo'lgan munosabatiga qarab, o'zini kelajakda oila qurganda qanday oila sohibasi bo'lishi lozimligini anglab boradi. Xuddi shunday, o'g'il bola onasining fazilatlarini, oiladagi tutimi va otasiga munosabatini idrok qilib borar ekan, kelajakda qanday qiz bilan turmush qurish mumkinligi, tanlaydigan qizi qanday sifatlar sohibasi bo'lishi lozimligini bilib borsa, otasi va uning oilada mavqeiga qarab, o'zini erkak sifatida kelajakda tasavvur qilish bilan birgalikda turmush o'rtog'iga qanday munosabatda bo'lish lozimligi to'g'risida bilim va tasavvurlarini orttirib boradi. Bu psixologik qonuniyat bo'lib,

shaxsning oiladagi shaxsiy va jinsiy sotsializatsiyasining yetakchi tamoyili hisoblanadi. Shu bois ham bolaning tom ma'noda yaxshi tarbiya olib, jamiyatda va oilaviy munosabatlarda munosib mavqega ega bo'lishi uchun oila muhiti sog'lom, barqaror, er va xotin bir-birlariga g'amxo'r, mehrlil va sadoqatli bo'lishlari o'ta muhimdir.

Oila a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan murakkab va serqirrali o'zaro munosabatlar ko'plab olimlar, shu jumladan, O'zbekistonlik olimlar (M.Davletshin, G'.SHoumarov, E.G'oziev, B.Qodirov, X.Karimov, N.Sog'inov, F.Akramova, G.Yadgarova, M.Salaeva, D.Xoliqov va boshqalar) tomonidan o'rganilgan. Ularda ko'proq o'zbek oilasiga xos urf-odatlar, udumlar, an'analar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. Ota-onasining oilasida ko'rgan-kechirganlari bolaning bo'lg'usi oilasi, undagi er-xotin munosabatlari, farzandlar tarbiyasi, qarindosh-urug'lar bilan bo'ladigan murakkab o'zaro aloqalarning qanday kechishini belgilovchi muhim omildir. Ushbu omilning ta'sirini batafsil o'rgangan olimlardan biri N. Pezeshkian (1993) bo'lib, u bunday ta'sirchanlikning 3 jihatini alohida ajratadi:

-turli stresslarga nisbatan munosabat;

-hissiyotlarga beriluvchanlik va uning oqibatlari – ijtimoiy xatti-harakat me'yorlari;

-oilaviy munosabatlar.

Pezeshkian ota-ona oilasida ko'rgan-kechirganlari ta'sirida turlicha stresslarga hozirjavoblikning to'rt xil tipik usullarini, yo'llarini ajratadi: Avvalo, bu – tanareaksiyalari yoki vujud bilan javob berish bo'lib, u turli psixosomatik kasalliklar yoki holatlarga nisbatan inson vujudining javobi (masalan, uyqu, kayf bo'lish, ochlik yoki to'qlik kabi) sifatida namoyon bo'ladi. Bunda masalan, ota-ona oilasida urf bo'lgan xazil-xuzul, aytishuvlar orqali u yoki bu zarar yetkazuvchi tangliklarning oldini olish tajribasi nazarda tutiladi. Bola tajribasining asoslaridan biri undagi ota-ona oilasi ta'sirida shakllanadigan

ijtimoiy fe'l-atvordir. Ya'ni, o'zaro ishonch, o'zini-o'zi baholash, Men-kontsepsiyasi ota-onasi, aka-ukalari, opa-singillari ta'sirida bola ongida shakllanadigan hislatlardir. Bola ota-onasining o'zaro muloqotlariga qarab, umri mobaynida kuzatib, bilib-bilmay ularga taqlid qilib, tinchlik – xotirjamlikda, o'zaro hamjihatlikda yashashga o'rgansa, aka-uka, opasingillariga qarab, jamiyatdagi murakkab o'zaro muomala holatlarida o'zini qanday tutishga o'rganadi, hayotning ma'nosini tushunib boradi, dunyoqarashi, dunyoviy hamda diniy e'tiqodlarining shakllanishi ham ayni shu munosabatlar ta'sirida ro'y beradi. Er-xotin munosabatlari avvalo adaptatsiya, ya'ni bir-biriga asta-sekin ko'nikib, moslashib borish jarayonidan boshlanadi, zero, ularning har biri yangi muhitga, yangi ro'zg'orga o'z oilasida orttirgan shaxsiy tajribasi, oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlari bilan kirib keladi. Natijada ota-onasi oilasida olgan tajribaning bir qismidan voz kechgani holda, yangi munosabatlar uchun yangi fazilatlarni o'zida tarbiyalay boshlaydi.

Bolaga nisbatan haddan ziyod mehribonlik (giperproteksiya), e'tibor ko'rsatilgan oilada bola “Meni sevishadi va men kerakman, ular meni deb yashashadi”, degan tasavvur mavjud bo'ladi. Bunday oilada bolalar o'zining borligidan, tug'ilganligidan mag'rurlanib yashaydi va shuning uchun har qanday tilak va xohish amalga oshishiga ishonadi. Odatda bunday bolaning tug'ilishini ota-ona uzoq vaqt kutgan bo'ladi va buni ular hadeb bolaga eslataveradi, shuning uchun ham bola juda egoist bo'lib ulg'ayadi, ota-onasining nochorligi to'g'risidagi tasavvur o'zining ko'p narsalarga qodirligi bilan uyg'unlashadi. Tantiq bolada o'zi to'g'risida go'yoki o'ta iqtidorli ekanligi fikri ustuvor bo'ladi, chunki ota-ona uning ayrim, ahamiyatsiz yutuqlarini ham osmonga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A.Karimov Oila farovonligi – millat farovonligi: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati

asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. "O'zbekiston", 2002. – 80 b

2. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun. Muallif: V.M.Karimova. – T: 2007. – 316 b.

3. Komilova H.G'. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi : Uslubiy qo'llanma.-T.2008

4. Nishanova Z.T .Tulyaganova. O'smirlik davrida qo'rquv xolatlarining namoyon bo'lishi :Uslubiy qo'lanma .-T.2009

5. Karimova V. Oila tafakkur va salomatlik: (Oilada sog'lom turmush tarzini yaratish xususida) Boshlang'ich ta'lim. – 2005. – № 2. 8-11 b.

6. Karimova V. Salomatlik psixologiyasi. – T: Yangi asr avlodi, 2005 Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi: O'quv qo'llanma. – T: 2006 – 142 b.

7. Z.Nishanova , G.Alimova . Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi : O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashiryot Toshkent -2006

8. 1.Айматова Д. Р. Социально-психологические характеристики в связи и эмоционального интеллекта к уровня удовлетворенности семейной жизни //E Conference Zone. – 2024. – С. 1-4.

9. 2. Айматова, Дилором Рузимуротовна. "Социально-психологические характеристики в связи и эмоционального интеллекта к уровня удовлетворенности семейной жизни." *E Conference Zone*. 2024.

10. 3. Айматова, Д. Р. (2024, February). Социально-психологические характеристики в связи и эмоционального интеллекта к уровня удовлетворенности семейной жизни. In *E Conference Zone* (pp. 1-4).

11. 1.Ruzimurotovna A. D. Concepts Of Satisfaction With Family And Family Life //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2024. – Т. 30. – С. 28-30.

12. 2. Ruzimurotovna, Aymatova Dilorom. "Concepts Of Satisfaction With Family And Family Life." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 30 (2024): 28-30.

13. 3. Ruzimurotovna, A. D. (2024). Concepts Of Satisfaction With Family And Family Life. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 30, 28-30.

14. 1. Buribaevich M. K., Zayitovich D. M., Yuldashev S. E. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MEMORY IN PRESCHOOL CHILDREN //Frontline Social Sciences and History Journal. – 2022. – Т. 2. – №. 03. – С. 21-31.

15. 2. Buribaevich, Murotmusaev Komiljon, Dzhelyalov Marlen Zayitovich, and Sheryigit Ergashevich Yuldashev. "PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MEMORY IN PRESCHOOL CHILDREN." *Frontline Social Sciences and History Journal* 2.03 (2022): 21-31.

16. 3. Buribaevich, M. K., Zayitovich, D. M., & Yuldashev, S. E. (2022). PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MEMORY IN PRESCHOOL CHILDREN. *Frontline Social Sciences and History Journal*, 2(03), 21-31.

17. 1. Ойматова Д. Р. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ.

18. 2. Ойматова, Д. Р. "СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ." 258.

19. 3. Ойматова, Д. Р. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ.

20. 1. Айматова Д. Хотира va o'smir yoshdagi o'quvchilarda хотирани mustahkamlash metodlari //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 12/S. – С. 142-145.

21. 2. Айматова, Дилором. "Хотира va o'smir yoshdagi o'quvchilarda хотирани mustahkamlash metodlari." *Общество и инновации* 2.12/S (2021): 142-145.

22. 1. Ruzimurotovna A. D. RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LIFE SATISFACTION //Conferencea. – 2024. – C. 1-6.

23. 2. Ruzimurotovna, Aimatova Dilorom. "RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LIFE SATISFACTION." *Conferencea* (2024): 1-6.

